

**«НАРИСИ З ІСТОРІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПЕРЕКЛАДУ» М. МОСКАЛЕНКА
ЯК ВЕРШИННИЙ ЗРАЗОК ПРАЦІ З ПЕРЕКЛАДОЗНАВСТВА**

О.Б. Микитка,

Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів

У статті подано характеристику циклу статей з історії перекладу, опублікованого у журналі «Всесвіт» у 1993 і 2006 рр. Проаналізовано науково–освітню спрямованість праць, розкрито головні опірно–змістові точки розвідок, обґрунтовано вагомість і непересічну цінність цих праць для української культури.

Ключові слова: історія перекладу, видатні перекладацькі постаті, зв'язок між перекладними та оригінальними творами, «вічні теми» для перекладу

Об'єкт цього дослідження – цикл статей М.Москаленка «Нариси з історії українського перекладу», що у комплексному вивченні становить собою науково викінчену і історично обґрунтовану цілість. **Мета** цієї роботи – проаналізувати цикл статей «Нариси з історії українського перекладу» М.Москаленка і визначити його місце у сучасному українському перекладознавстві. **Актуальність** такого дослідження зумовлена усвідомленням вагомості внеску М.Москаленка в українське перекладознавство та бажанням його належно оцінити.

У «Нарисах з історії українського перекладу» Михайла Никоновича Москаленка маємо наукову працю непересічного зразка – цикл із шести глибоких розвідок охоплює панораму розвитку, змін і зрушень в українському перекладі від його витоків і аж до ХХ сторіччя. Поряд із бездоганим хронологічним викладом подій, ретельним переліком досягнень у царині перекладу, поверненням із забуття імен багатьох незаслужено забутих перекладачів, у праці автор також приділяє увагу виявленню закономірностей літературних і почасти соціальних процесів, закономірностей поєднання і взаємодоповнення між оригінальною і перекладною творчістю авторів, врешті, обґрунтуванню сутності і ролі перекладу на різночасовому культурному тлі України. Хоча автор, мабуть, не ставив перед собою першочергово такого завдання, складається враження, що уся праця підпорядкована єдиній меті – показати, що попри зміни епох та відмінності поколінь, переклад неустанно бився серцем у тілі української культури.

«Нариси з історії українського перекладу» збудовані на «трьох китах», за допомогою яких М. Москаленко забезпечує вираженість і зрозумілість своєї праці, надає їй всеохопного характеру і певної «тривимірності» – близькості і співвіднесеності з реальним життям у баченні читачів. Перший кит – це, звичайно ж, саме поняття перекладу, що зберігає відтінок сакральності, оскільки, в міру історичних умов, переклад ще за часів Київської Русі не ідентифікувався із виключно текстовою чи мовною цариною, а функціонував як соціальний адаптаційний механізм перекладу-перетворення ментальності і способу життя, а також як інструмент культурного будівництва. Другий кит – це перекладацькі постаті, внесок кожної з них, безсумнівно, далеко не однаковий, проте, лише намагаючись не пропустити майже нікого, М. Москаленкові вдається намалювати адекватну картину загальних перекладацьких зусиль. Врешті, третій кит – це твори, дібрані перекладачами для перекладу чи інколи радше твори, які вели за собою перекладачів, володіючи неабияким художнім, ідейним, формально-естетичним чи навіть метафорично-викривальним зарядом. Опіраючись на цих трьох китів, автор успішно розкриває причинно-наслідкову, а не лише строго хронологічну, послідовність розвитку подій історії українського перекладу.

М. Москаленко називає переклад однією із форм запозичення, культурна, просвітницька, інформативна іпостасі якої змінюються з часом [1, с.113]. Звертаючись до праісторії перекладу на теренах України, автор показує, як на зламі

епох і трансформації соціальної реальності (до прикладу в час Хрещення Русі чи в часи занепаду Руської держави) поняття перекладу увійшло у свідомість нації синонімічним до сакрального намагання прийняти нове, але й «зберегти себе, не поступитися своїми духовними підвалинами, не розчинитися аж до втрати власної ідентичності» [1, с.117]. Автор переконливо доводить, що завдяки тому, що перекладові в Україні так і «не вдалося» перетворитися на суто літературний фактор, наша культура довше за інші зберігала сакральний підхід до перекладу [1, с.121]. Немало уваги приділяє автор і різновидам перекладу, а також і формам що межують з ним – переспівам, переробкам і т.п. На прикладі «Енеїди» І. Котляревського, він демонструє як один і той же твір може бути переробкою–травестією (твору Вергілія) і вільним перекладом (перекладу М. Осипова) водночас. Автор всіляко наголошує на темпоральній відносності критеріїв перекладу, а також показує, що підхід до перекладу твору може залежати не лише від часу його виконання, а й від популярності, поширеності твору, вкоріненості його у народній свідомості. Розглядаючи перекладацьку спадщину Т.Г. Шевченка, М. Москаленко стверджує, що його переклади «аж ніяк не були перекладами з «чужого» на «своє» [2, с.155]. Тогочасна поширеність церковного і «біляцерковного» напівнародного письменства спричинилася до близькості численних біблійних тем та сюжетів широким масам простих людей, і власне у такому ж ключі «масового письменства» виконані і Шевченкові переклади та переспіви. Саме тому, що біблійна тематика була такою знайомою і близькою поетові, він прийняв і опрацював її не лише в рамках перекладу, а й у контексті оригінальної творчості – на перетині яких постали наслідування, варіації та переробки.

У праці викладено цікаві спостереження щодо «взаємоперекладів» – мандруючих сюжетів на скіфсько–елінських територіях [1, с.113], сліди яких все ще можна виявити у найдавнішому фольклорі. Трактуння схожих тем прадавньої міфології як не просто таких, що мають спільне походження, а власне як взаємоперекладів могло б дати цінний матеріал для вивчення відмінностей і варіацій у традиційних сюжетах. З іншого боку, невідомо чи можливо провести таке дослідження за давністю століть.

Чи не найбільше зусиль докладає М. Москаленко для того, щоб із всією повнотою розкрити взаємозв'язок між перекладними творами та оригінальною творчістю чи навіть науковими зацікавленнями авторів. Перш за все, дослідник намагається визначити рівень «включення» перекладів у авторський творчий контекст. Рівно ж, М. Москаленко намагається дати оцінку тому, яке місце за вагомістю посідали переклади у сукупності творчого доробку літературної постаті. Пишучи, до прикладу, про Т. Шевченка автор зазначає, що його переклади були настільки ж «шевченківські» як і оригінальні твори, такого самого висновку він доходить і про переклади П. Куліша, але зауважує, що «з погляду їхнього місця у сукупності творчого доробку письменника (вони – О.М.), мабуть відігравали ще більшу, якщо не визначальну роль» [2, с.161]. Про М. Костомарова автор пише, що тексти його перекладів «перебувають у безсумнівному внутрішньому зв'язку з біблійними інтонаціями» із його авторськими творами. Вказує дослідник і на «органічну співвіднесеність» перекладів О. Кобилянської з її оригінальними творами [3, с.161]. Окрім того М. Москаленко демонструє як неодноразово наукові зацікавлення ставали стимулом для виконання перекладів, у таких випадках переклади часто вважалися не просто цінністю самі собою, а радше слугували ілюстративним матеріалом наукових статей, розвідок, підручників. Це зокрема стосується робіт І. Франка («Студії над найдавнішим київським літописом»), Лесі Українки («Стародавня історія східних народів»), А. Кримського (М. Москаленко вважає переклад невеликою за обсягом, але першорядною за значенням частиною його широкомасштабної роботи) [4; 5]. У інших випадках переклад ставав для письменників–поетів творчою лабораторією, підготовчою фазою, плацдармом для майбутніх творчих злетів. Так, М. Москаленко вважає, що для Лесі Українки переклад ніколи не був самодостатньою сферою творчої діяльності, він навіть

ілюструє це хронологічно, вказуючи, що основна перекладацька праця поетеси закінчилась і лиш тоді сповна розкрився її талант драматурга (попри це, вона майстерно вплітала свої переклади у канву власних творів) [5]. Врешті, привертає увагу і спроба зіставлення не лише перекладів і творчо-наукової діяльності, а й встановлення зв'язку між суто перекладами. Наприклад, у рамках аналізу перекладацької спадщини І. Франка автор підкреслює, що звертання І. Франка до пам'яток давньоєврейської і античної літератури безпосередньо пов'язане із його працею над творами Дворіччя, а праця «Студії над найдавнішим літописом» перебуває у прямому зв'язку із книгою перекладів «Найдавніші пам'ятки німецької поезії IX–XI вв.» [4, с.183, 188]. Принагідно хочеться зауважити, що на матеріалі багатющого доробку І. Франка автор висловлює кілька цікавих і новаторських зауважень, що у майбутньому могли б заслуговувати ретельнішого розгляду. Щодо Франка і Данте М. Москаленко зазначає, що «поезію Данте І. Франко перекладав порізно у різні етапах своєї творчості» [4, с.189]. Тут, очевидно, піднімається неоднозначне питання про взаємозв'язок між обдарованістю перекладача, його літературними та стильовими уподобаннями, а також його життєвим досвідом, як і про вплив усіх цих чинників на вибір методу і техніки перекладу. Ще одне міркування, що заставляє замислитись, стосується преференцій І. Франка щодо вибору творів різних епох: «XIX століття було для Франка живою теперішністю, і це істотно позначилося на його численних перекладах творів, породжених цією великою літературною добою...» [4, с.191]. Не цілком зрозуміло, чи тут автор має на увазі, що оскільки І. Франко був очевидцем XIX століття, то це зумовило великий обсяг перекладів творів того часу, чи той факт, що І. Франко був сучасником багатьох Великих того століття «позначився» на підході до перекладу тих численних творів. Навіть якщо автор, швидше за все, мав на думці перше, то друге запитання все ж імпліцитно присутнє у даному реченні. Адже на підсвідомому рівні повинна існувати різниця між виконанням перекладів із авторитетних і недосяжних класиків минулих віків і хай славетних, але сучасників та ровесників перекладача.

Серед інших загальнотеоретичних проблем перекладу, що піднімаються автором, – питання вмотивованості перекладацького завдання, «вічних тем» для перекладу, завдань і ролі перекладу як неперервної «культуро-будівничої» (чи навіть націєтворчої) традиції, а також старіння перекладів. Стосовно перекладацьких мотивацій, автор високо оцінює вміння «підпорядкувати обраний запозичений текст власним творчим завданням» [1, с.119], хоча з тексту розвідки і стає зрозуміло, що результатом такого перекладу «тенденційного спрямування» постає швидше переспів або наслідування (за винятком безпосереднього включення віршованого перекладу в текст художнього твору як у Лесі Українки). Однак, у цілому, автор висновує, що «перекладачі найчастіше розглядали свою працю як складову частину інших, ширших завдань» [2, с.167] – і хоча цю фразу вжито про 1870–80ті роки, рівноцінний висновок вимальовується і з усього тексту «Нарисів...». Правильність такого висновку, зокрема, підтверджує погляд на переклад як на один із елементів відбудови культури, що уможливило зіставлення власної духовної та культурної реальності зі світовим каноном сакральних текстів та зі світовою літературною класикою [4, с.174]. Закономірно, що, акцентуючи на давнині перекладацької традиції, автор прагне показати, що вже тривалий час в українському перекладі існує природний набір «вічних тем» – сюди він відносить біблійну тематику, греко-римську античність, а також переклади з літератур Сходу. М. Москаленко стверджує, що ці теми постійно повертались в українську літературу, зазнавали культурного освоєння і періодичної актуалізації [1, с.121] – доказом цього і є увесь фактичний матеріал «Нарисів з історії українського перекладу». Щодо старіння перекладів, то М. Москаленко вважає його практично неминучим і подає на це дві основні причини: зміна першоматерії перекладів (тобто мови) і розвиток перекладного мистецтва [4, с.176]. Однак особлива талановитість перекладачів часом робить переклади майже такими ж безсмертними як і їхні оригінали. Ось що пише дослідник про переклади,

що належали перу Б. Грінченка: «неминуче «старіння» перекладів торкнулося їх найменшою мірою – як, втім, і перекладів Лесі Українки і Володимира Самійленка» [5, с.205]. Схожої оцінки заслуговують також, на думку автора, переклад Біблії Пантелеймона Куліша та переклади Василя Щурата.

Підхід М. Москаленка до висвітлення перекладацьких особистостей привертає увагу своєю ретельністю, критичністю та неупередженістю. Як уже йшлося вище, автор намагається не випустити з поля зору жодних постатей, що хоч якось долучилися до перекладацького процесу, часом навіть прямо зазначаючи, що їхні перекладацькі здобутки невеликі. Завдяки такому підходові на сторінках «Нарисів...» разом з такими титанами художнього перекладу як І. Франко, П. Куліш чи Леся Українка зринають напіввідомі постаті Семена Метлинського, Олександра Корсуна, Осипа Шухевича, Івана Наумовича, Кесаря Білиловського, Грицька Керненка та інших. Даючи оцінку доробкові перекладачів, автор завжди опирається на авторитетні джерела, здається у нього за спиною стоять великі М. Зеров, Г. Кочур, М. Рильський, І. Франко. Не оминає дослідник і суперечливих оцінок, які давала різним перекладачам історія. У таких випадках автор висвітлює протилежні погляди і намагається показати, котрому з них варто вірити. Найцікавіше, однак те, що часто М. Москаленко дає можливість перекладачам власноруч відстояти себе і пояснити свою позицію – він цитує висловлювання перекладачів щодо своїх мотивації та цілей, обґрунтованого і свідомого вибору перекладацької стратегії. Великого значення автор надає різного роду «першовідкривачам і першопрохідцям» – він обов'язково підкреслює особливі заслуги кожного у становлення українського перекладу. Зокрема, він відзначає новаторство І. Котляревського (хоча б у порівнянні із перекладом «Діалог, ілі Разговор пастирей»), досягнення П. Гулака-Артемівського щодо впровадження в українську літературу олександрійського вірша, аналогічне досягнення К. Думитиращка щодо впровадження гекзаметра, заслуги Руської Трійці у орієнтації на народну (загальноукраїнську) мовну основу, незнане до того версифікаційне багатство перекладів М. Максимовича (7 віршованих схем у перекладі «Слова о полку Ігоревім»), переклад «Одісеї» О. Потебні, що характеризується повною відмовою від нострифікації і т.п. [2, с.167; 6, с.178, 181, 184, 187]. Таким чином, «Нариси...» подають не лише плавну картину становлення українського художнього перекладу, а й чітко фіксують найважливіші, поворотні моменти цього процесу. Автор досить вдало відображає усвідомлення вагомості перекладу в українських освічених колах, подаючи основні професії перекладачів – крім очікуваних письменників, фольклористів, етнографів знаходимо тут ще й живописців, скульпторів, археологів, людей, на перший погляд, далеких від перекладу і філологічних зацікавлень [3]. Короткі біографічні довідки містять лише найголовнішу інформацію, принципово про освіту та літературні уподобання перекладачів, коли ж творчий шлях перекладачів розкрито детальніше, тоді дізнаємося про їх «перекладацький контекст» – сферу перекладацьких зацікавлень, творчі принципи і прагнення, часом і труднощі, з якими стикалися перекладачі. До прикладу, про Івана Франка автор пише: «насичена діалектизмами та русизмами лексика перекладу – показовий приклад того, з чим Франко мусив багато років боротися, наближаючи свою мову до літературної норми» [4, с.184]. Характеризуючи перекладацьку справу в Галичині, автор вказує на найгостріші тутешні проблеми: «В цій непростій мовній ситуації елементи «язичія» тяжіли над багатьма галицькими тлумачами, чий переклади позначені браком природності вислову, невмінням (або недостатнім умінням) використовувати багатство живої мови» [6, с.187]. Тож, «Нариси...» – це не простий перелік імен чи хвалебна ода українському перекладові, а цілком критичне і реалістичне висвітлення минулих подій.

Щодо творів, до яких тяжіли українські перекладачі, то авторові вдається подати цілісну картину уподобань перекладачів завдяки рівномірному звертанням як до окремих літературних зразків, так і до узагальнень на рівні літературних течій і епох. Як значилося вище, М. Москаленко ще у вступній статті «Нарисів...» виокремлює

головні «вічні теми» перекладу і цієї схеми він дотримується і надалі. Цікаво те, що дослідник подає відомості не лише про те, котрі перекладачі індивідуально цікавились якими авторами чи напрямками, але й про те, які у цілому часово-літературні відрізки української літератури тяжіли до перекладу певних (не обов'язково відповідних) загальносвітових літературних течій. Нарешті, автор паралельно до фіксації перекладних явищ пропонує і досить вичерпну картину книговидавничої справи в Україні. Перечислюючи перекладні публікації, М. Москаленко по можливості, мабуть, зазначає час і місце появи книжки, що, загалом, добре географічно відтворює політично-культурну картину тогочасного життя.

На завершення, «Нариси з історії українського перекладу» Михайла Москаленка незаперечно доповнюють і розширюють вже існуючий фонд знань про український переклад у часовій, культурній і естетичній перспективі. Зберігаючи первинну орієнтацію на факти, достовірність опису подій і особистостей, автор зумів створити вражаючу інформаційну базу, що однак, не позбавлена найважливішого культурного і суспільно-політичного забарвлення. Залишається лише шкодувати, що світлої пам'яті Михайло Москаленко не встиг розширити «Нариси» на усе ХХ сторіччя і надіятись, що колись цей цикл статей побачить світ однією книжкою.

**«ОЧЕРКИ ПО ИСТОРИИ УКРАИНСКОГО ПЕРЕВОДА» М. МОСКАЛЕНКО
КАК ВЕРШИННЫЙ ОБРАЗЕЦ РАБОТЫ ПО ПЕРЕВОДОВЕДЕНИЮ**

О.Б. Микитка

В статье представлена характеристика цикла статей по истории перевода, опубликованных в журнале «Всесвіт» в 1993 и 2006 гг. Проанализирована научно-образовательная направленность работ, раскрыты главные опорно-смысловые точки трудов, обоснованы весомость и незаурядная ценность этих работ для украинской культуры.

***Ключевые слова:** история перевода, выдающиеся переводчики, переводные произведения, оригинальные произведения, «вечные темы» для перевода.*

**“ESSAYS ON THE HISTORY OF UKRAINIAN TRANSLATION” BY M. MOSKALENKO
AS AN EXEMPLARY WORK IN THE FIELD OF TRANSLATION STUDIES**

О. Микитка

This article deals with the series of articles on the history of translation, published in journal “Vsesvit” in 1993 and 2006. The article analyses scholarly and educational tonality of the “Essays”, concentrates on the key focal points of the articles, substantiates the importance and unprecedented significance of this work in the framework of Ukrainian culture.

***Key words:** history of translation, famous translation figures, connection between translations and original creativity, “eternal topics” for translation.*

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. - 1993. - № 9–10. - С. 113–127.
2. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. - 2006. - № 3–4. - С. 154–171.
3. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. - 2006. - № 11–12. - С. 160–175.
4. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. - 2006. - № 5–6. - С. 174–194.
5. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. - 2006. - № 7–8. - С. 192–207.
6. Москаленко М. Нариси з історії українського перекладу / М. Москаленко // Всесвіт. - 2006. - № 1–2. - С. 172–190.

Надійшла до редакції 8 листопада 2010 р.